

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport
T.a.v. mevrouw E.I. Schippers
Postbus 20350
2500 EJ Den Haag

Datum: 16 juni 2011

Betreft: advies maatschappelijke klankbordgroep landelijk onderzoek naar mogelijke effecten intensieve veehouderij op gezondheid omwonenden.

Geachte bewindslieden,

De maatschappelijke klankbordgroep die naar aanleiding van het in 2009 gestarte landelijk onderzoek "Mogelijke effecten van intensieve veehouderij op de gezondheid van omwonenden: onderzoek naar potentiële blootstelling en gezondheidsproblemen (hierna genoemd landelijk onderzoek intensieve veehouderij) is ingesteld, geeft u hierbij een reactie op de eindrapportage. De eindrapportage van dit onderzoek is op 14 juni 2011 met de leden besproken en heeft geleid tot het volgende advies.

De taak van de klankbordgroep was tweeledig. Enerzijds om de onderzoeksopzet te commentariëren en te adviseren over de keuze voor type onderzoekslocaties. Anderzijds om de resultaten van het onderzoek met de onderzoekers te bespreken. De klankbordgroep is in de periode november 2009 tot juli 2011 totaal 4 keer bij elkaar gekomen.

De klankbordgroep heeft met instemming gereageerd op het verzoek een reactie te geven over het uitgevoerde onderzoek aan de bewindslieden van het ministerie van VWS en EL&I. De klankbordgroep heeft de korte tijd die hiervoor beschikbaar was wel als extra tijdsdruk ervaren om tot een gezamenlijk advies te komen.

Zowel bij huisartsen als ook bij bewoners van gebieden met intensieve veehouderij zijn er veel vragen over de gezondheidsrisico's, die de intensieve veehouderij kan opleveren voor de omgeving. Op basis van de huidige beschikbare (internationale) literatuur konden deze vragen niet beantwoord worden. Hoewel het landelijk onderzoek intensieve veehouderij zeker niet alle gezondheidsvragen beantwoordt, geeft het onderzoek naar onze mening een eerste inventarisatie en verkenning van de niveaus van blootstelling aan fijn stof en biologische verontreiniging, die aangetroffen kunnen worden in de omgeving van intensieve veehouderij en van de mogelijke gezondheidsproblemen. Belangrijk is vast te stellen dat aan de hand van de beschikbare gegevens is nagegaan of er sprake is van een mogelijke relatie. Hierbij waardeert de klankbordgroep het dat de onderzoekers ook de mogelijkheid hebben benut om naast het uitvoeren van blootstellingmetingen ook gegevens over aantallen bedrijven en dierdichtheid in het onderzoeksgebied in het onderzoek te betrekken.

Naar de mening van de klankbordgroep zijn de door de onderzoekers gekozen locaties op plaatsen gelegen in een gebied in Nederland waar de verhouding tussen dier- en mensdichtheid evident hoog

is. Het aantal locaties waar rondom veehouderijbedrijven metingen zijn uitgevoerd, is echter beperkt geweest, namelijk maar vier locaties.

Uit de resultaten van zowel de blootstellingsgegevens als ook de analyse van patiëntengegevens komt een aantal signalen naar voren dat een gemengd beeld oplevert:

- Bewoners in de directe omgeving van veehouderijen worden via de buitenlucht aan hogere concentraties fijn stof, endotoxinen en micro-organismen blootgesteld dan in vergelijking met het controlegebied. Hierbij kunnen effecten op de luchtwegen niet worden uitgesloten. Binnen de woning worden deze hogere concentraties endotoxinen niet aangetroffen
- Longontsteking en Q-koorts komen vaker voor bij een hogere blootstelling aan fijn stof. Dit is vooral teruggevonden in de directe nabijheid van geiten- en pluimveebedrijven.
- Astma, COPD, hooikoorts en infecties aan de bovenste luchtwegen komen minder vaak voor als de blootstelling aan fijn stof (vooral bij bedrijven met varkens en geiten) hoger is. Ook bleek dat astma minder vaak voorkomt in de directe omgeving van intensieve veehouderijbedrijven.
- Omwonenden rondom nertsbedrijven hebben mogelijk, vergelijkbaar met wat ook onder werknemers voorkomt, een nertsallergie ontwikkeld. Dit signaal moet volgens de onderzoekers verder onderzocht worden.
- Personen met astma en COPD in het onderzoeksgebied hebben als mogelijk gevolg van de aanwezigheid van intensieve veehouderijbedrijven meer complicaties van hun ziekte vergeleken met het controlegebied.
- Kinderen die wonen in de nabijheid van veehouderijbedrijven hebben vaker eczeem.
- Mogelijk Q-koorts¹ is duidelijk gerelateerd aan de aanwezigheid van geitenbedrijven.

De onderzoekers geven aan dat er sprake is van een grotere blootstelling aan endotoxinen en micro-organismen op korte afstand² en wanneer meerdere bedrijven dicht bij elkaar liggen (clustering van bedrijven). Er is aan de hand van de resultaten geen duidelijke afstand tot veehouderijbedrijven, een relatie met megastallen of dierdichtheid te benoemen waarbij gezondheidseffecten bij mensen vaker optreden.

Bij het behalen van de doelstellingen zijn volgens de klankbordgroep een aantal aspecten onvoldoende onderzocht. Bij de eerste doelstelling naar het vaststellen van de niveaus van blootstelling aan fijn stof en biologische agentia in de directe omgeving van veehouderijbedrijven is naar de mening van de klankbordgroep onvoldoende inzicht verkregen in de verschillende emissie niveaus van verschillende typen veehouderijbedrijven (diersoort en staltype) en in de bijdrage van specifieke activiteiten (diertransport, uitrijden van mest, etc) op deze niveaus. Dit heeft zeker te maken met het beperkt aantal locaties dat hierbij onderzocht is. Meer onderzoek hiernaar is in de nabije toekomst nodig, zoals ook door de onderzoekers in de aanbevelingen wordt aangegeven.

Bij de tweede doelstelling zijn de gezondheidsproblemen, zoals die door huisartsen zijn geregistreerd, over een groot onderzoeksgebied op een geaggregeerd niveau in kaart gebracht. Bij

¹ Q-koorts heeft geen eigen ICPC-code. De aandoeningen longontsteking en "andere infectieziekten" zijn gedefinieerd als 'mogelijke Q-koorts'

² Hoe dichter de afstand tot een veehouderijbedrijf; hoe groter de blootstelling

de derde doelstelling geven de onderzoekers vervolgens duidelijk aan waar wel en waar niet relaties gelegd kunnen worden tussen deze gesignaleerde gezondheidsproblemen en de blootstelling aan fijn stof, endotoxinen en het voorkomen van micro-organismen. De klankbordgroep vindt terecht dat de onderzoekers de beschikbare gegevens met de nodige voorzichtigheid interpreteren en derhalve veel aanbevelingen doen om gevonden signalen nader te onderzoeken.

De klankbordgroep is van mening dat dit eerste verkennende onderzoek een belangrijk bijdrage kan leveren aan de discussie die nu gaande is over intensieve veehouderij. De klankbordgroep acht het van het grootste belang dat met de uitkomsten en aanbevelingen van dit onderzoek rekening wordt gehouden bij de verdere ontwikkeling van het agrarisch gebied en de ontwikkelingen in de veehouderijsector. De klankbordgroep onderschrijft daarbij volledig de aanbevelingen die de onderzoekers geven. Wel wordt daarbij uitgesproken dat aanbevelingen gericht op het doen van meer onderzoek niet mag leiden tot een stand-still in de beleidsvorming over intensieve veehouderij. Er is nadrukkelijk behoefte aan een beoordelingskader aan de hand waarvan een risico-evaluatie gemaakt kan worden van de blootstelling aan micro-organismen en endotoxinen rond veehouderijbedrijven in relatie tot gezondheidseffecten bij bewoners in de nabijheid van veehouderijbedrijven.

Wij hopen dat u snel tot conclusies en nadere stappen komt in het verlengde van de aanbevelingen uit het onderzoek.

Hoogachtend,

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'D' followed by a series of loops and a long horizontal stroke ending in a hook.

Dijkgraaf L.H.J. Verheijen
voorzitter klankgroep

Bijlage 1: Samenstelling maatschappelijke klankbordgroep 2009 - 2011

Ivm verandering functies zijn enkele leden van de klankbordgroep niet meer lid of vervangen door een collega.

De volgende personen hebben zitting in de klankbordgroep

Waterschap Aa en Maas	de heer L. Verheijen, voorzitter klankbordgroep
Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid	
GGD'en Brabant/Zeeland	mevrouw R. Nijdam (secretaris klankbordgroep)
Gemeente Gemert	de heer R. Oude Griep
Gemeente Twenterand	de heer L. Koppelman, vervanging door mevrouw Mayvis
Gemeente Deurne	de heer Daandels, (tot nov 2010)
Huisarts Elsendorp	de heer Hoevenaars
Huisarts Ravenstein	de heer A. Olde Loohuis
Huisarts Grubbenvorst Hendrikkx)	mevrouw Baggen, (agendalid, vervanging door dhr. Wout
Provincie Noord-Brabant	de heer G. ter Hart
Provincie Gelderland	de heer F. Goselink
Ministerie van EL&I	de heer J.W.F. Zijlker
Ministerie van EL&I	de heer R. Bets
Ministerie van VWS	de heer S. Beukers, vervangen door heer JW van den Brink
ZLTO	de heer H. Litjens, vervanging mevrouw H. Prinsen
GGD Gelderland Weerd	mevrouw M. van As, vervanging door de heer R. van de
Burgerinitiatief Megastallen nee	mevrouw S. Borsboom
Burgerinitiatief Megastallen nee	mevrouw J. van Eert
BMF	de heer G. Verstegen
Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid	
GGD'en Brabant/Zeeland	de heer H. Jans

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie
T.a.v. staatssecretaris de heer H. Bleker
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Datum: 16 juni 2011

Betreft: advies maatschappelijke klankbordgroep landelijk onderzoek naar mogelijke effecten intensieve veehouderij op gezondheid omwonenden.

Geachte bewindslieden,

De maatschappelijke klankbordgroep die naar aanleiding van het in 2009 gestarte landelijk onderzoek "Mogelijke effecten van intensieve veehouderij op de gezondheid van omwonenden: onderzoek naar potentiële blootstelling en gezondheidsproblemen (hierna genoemd landelijk onderzoek intensieve veehouderij) is ingesteld, geeft u hierbij een reactie op de eindrapportage. De eindrapportage van dit onderzoek is op 14 juni 2011 met de leden besproken en heeft geleid tot het volgende advies.

De taak van de klankbordgroep was tweeledig. Enerzijds om de onderzoeksopzet te commentariëren en te adviseren over de keuze voor type onderzoekslocaties. Anderzijds om de resultaten van het onderzoek met de onderzoekers te bespreken. De klankbordgroep is in de periode november 2009 tot juli 2011 totaal 4 keer bij elkaar gekomen.

De klankbordgroep heeft met instemming gereageerd op het verzoek een reactie te geven over het uitgevoerde onderzoek aan de bewindslieden van het ministerie van VWS en EL&I. De klankbordgroep heeft de korte tijd die hiervoor beschikbaar was wel als extra tijdsdruk ervaren om tot een gezamenlijk advies te komen.

Zowel bij huisartsen als ook bij bewoners van gebieden met intensieve veehouderij zijn er veel vragen over de gezondheidsrisico's, die de intensieve veehouderij kan opleveren voor de omgeving. Op basis van de huidige beschikbare (internationale) literatuur konden deze vragen niet beantwoord worden. Hoewel het landelijk onderzoek intensieve veehouderij zeker niet alle gezondheidsvragen beantwoordt, geeft het onderzoek naar onze mening een eerste inventarisatie en verkenning van de niveaus van blootstelling aan fijn stof en biologische verontreiniging, die aangetroffen kunnen worden in de omgeving van intensieve veehouderij en van de mogelijke gezondheidsproblemen. Belangrijk is vast te stellen dat aan de hand van de beschikbare gegevens is nagegaan of er sprake is van een mogelijke relatie. Hierbij waardeert de klankbordgroep het dat de onderzoekers ook de mogelijkheid hebben benut om naast het uitvoeren van blootstellingmetingen ook gegevens over aantallen bedrijven en dierdichtheid in het onderzoeksgebied in het onderzoek te betrekken.

Naar de mening van de klankbordgroep zijn de door de onderzoekers gekozen locaties op plaatsen gelegen in een gebied in Nederland waar de verhouding tussen dier- en mensdichtheid evident hoog

is. Het aantal locaties waar rondom veehouderijbedrijven metingen zijn uitgevoerd, is echter beperkt geweest, namelijk maar vier locaties.

Uit de resultaten van zowel de blootstellingsgegevens als ook de analyse van patiëntengegevens komt een aantal signalen naar voren dat een gemengd beeld oplevert:

- Bewoners in de directe omgeving van veehouderijen worden via de buitenlucht aan hogere concentraties fijn stof, endotoxinen en micro-organismen blootgesteld dan in vergelijking met het controlegebied. Hierbij kunnen effecten op de luchtwegen niet worden uitgesloten. Binnen de woning worden deze hogere concentraties endotoxinen niet aangetroffen
- Longontsteking en Q-koorts komen vaker voor bij een hogere blootstelling aan fijn stof. Dit is vooral teruggevonden in de directe nabijheid van geiten- en pluimveebedrijven.
- Astma, COPD, hooikoorts en infecties aan de bovenste luchtwegen komen minder vaak voor als de blootstelling aan fijn stof (vooral bij bedrijven met varkens en geiten) hoger is. Ook bleek dat astma minder vaak voorkomt in de directe omgeving van intensieve veehouderijbedrijven.
- Omwonenden rondom nertsbedrijven hebben mogelijk, vergelijkbaar met wat ook onder werknemers voorkomt, een nertsallergie ontwikkeld. Dit signaal moet volgens de onderzoekers verder onderzocht worden.
- Personen met astma en COPD in het onderzoeksgebied hebben als mogelijk gevolg van de aanwezigheid van intensieve veehouderijbedrijven meer complicaties van hun ziekte vergeleken met het controlegebied.
- Kinderen die wonen in de nabijheid van veehouderijbedrijven hebben vaker eczeem.
- Mogelijk Q-koorts¹ is duidelijk gerelateerd aan de aanwezigheid van geitenbedrijven.

De onderzoekers geven aan dat er sprake is van een grotere blootstelling aan endotoxinen en micro-organismen op korte afstand² en wanneer meerdere bedrijven dicht bij elkaar liggen (clustering van bedrijven). Er is aan de hand van de resultaten geen duidelijke afstand tot veehouderijbedrijven, een relatie met megastallen of dierdichtheid te benoemen waarbij gezondheidseffecten bij mensen vaker optreden.

Bij het behalen van de doelstellingen zijn volgens de klankbordgroep een aantal aspecten onvoldoende onderzocht. Bij de eerste doelstelling naar het vaststellen van de niveaus van blootstelling aan fijn stof en biologische agentia in de directe omgeving van veehouderijbedrijven is naar de mening van de klankbordgroep onvoldoende inzicht verkregen in de verschillende emissie niveaus van verschillende typen veehouderijbedrijven (diersoort en staltype) en in de bijdrage van specifieke activiteiten (diertransport, uitrijden van mest, etc) op deze niveaus. Dit heeft zeker te maken met het beperkt aantal locaties dat hierbij onderzocht is. Meer onderzoek hiernaar is in de nabije toekomst nodig, zoals ook door de onderzoekers in de aanbevelingen wordt aangegeven.

Bij de tweede doelstelling zijn de gezondheidsproblemen, zoals die door huisartsen zijn geregistreerd, over een groot onderzoeksgebied op een geaggregeerd niveau in kaart gebracht. Bij

¹ Q-koorts heeft geen eigen ICPC-code. De aandoeningen longontsteking en "andere infectieziekten" zijn gedefinieerd als 'mogelijke Q-koorts'

² Hoe dichter de afstand tot een veehouderijbedrijf; hoe groter de blootstelling

de derde doelstelling geven de onderzoekers vervolgens duidelijk aan waar wel en waar niet relaties gelegd kunnen worden tussen deze gesignaleerde gezondheidsproblemen en de blootstelling aan fijn stof, endotoxinen en het voorkomen van micro-organismen. De klankbordgroep vindt terecht dat de onderzoekers de beschikbare gegevens met de nodige voorzichtigheid interpreteren en derhalve veel aanbevelingen doen om gevonden signalen nader te onderzoeken.

De klankbordgroep is van mening dat dit eerste verkennende onderzoek een belangrijk bijdrage kan leveren aan de discussie die nu gaande is over intensieve veehouderij. De klankbordgroep acht het van het grootste belang dat met de uitkomsten en aanbevelingen van dit onderzoek rekening wordt gehouden bij de verdere ontwikkeling van het agrarisch gebied en de ontwikkelingen in de veehouderijsector. De klankbordgroep onderschrijft daarbij volledig de aanbevelingen die de onderzoekers geven. Wel wordt daarbij uitgesproken dat aanbevelingen gericht op het doen van meer onderzoek niet mag leiden tot een stand-still in de beleidsvorming over intensieve veehouderij. Er is nadrukkelijk behoefte aan een beoordelingskader aan de hand waarvan een risico-evaluatie gemaakt kan worden van de blootstelling aan micro-organismen en endotoxinen rond veehouderijbedrijven in relatie tot gezondheidseffecten bij bewoners in de nabijheid van veehouderijbedrijven.

Wij hopen dat u snel tot conclusies en nadere stappen komt in het verlengde van de aanbevelingen uit het onderzoek.

Hoogachtend,

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized 'D' followed by a series of loops and a long horizontal stroke ending in a hook.

Dijkgraaf L.H.J. Verheijen
voorzitter klankgroep

Bijlage 1: Samenstelling maatschappelijke klankbordgroep 2009 - 2011

Ivm verandering functies zijn enkele leden van de klankbordgroep niet meer lid of vervangen door een collega.

De volgende personen hebben zitting in de klankbordgroep

Waterschap Aa en Maas	de heer L. Verheijen, voorzitter klankbordgroep
Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid	
GGD'en Brabant/Zeeland	mevrouw R. Nijdam (secretaris klankbordgroep)
Gemeente Gemert	de heer R. Oude Griep
Gemeente Twenterand	de heer L. Koppelman, vervanging door mevrouw Mayvis
Gemeente Deurne	de heer Daandels, (tot nov 2010)
Huisarts Elsendorp	de heer Hoevenaars
Huisarts Ravenstein	de heer A. Olde Loohuis
Huisarts Grubbenvorst Hendrikx)	mevrouw Baggen, (agendalid, vervanging door dhr. Wout)
Provincie Noord-Brabant	de heer G. ter Hart
Provincie Gelderland	de heer F. Goselink
Ministerie van EL&I	de heer J.W.F. Zijlker
Ministerie van EL&I	de heer R. Bets
Ministerie van VWS	de heer S. Beukers, vervangen door heer JW van den Brink
ZLTO	de heer H. Litjens, vervanging mevrouw H. Prinsen
GGD Gelderland Weerd	mevrouw M. van As, vervanging door de heer R. van de
Burgerinitiatief Megastallen nee	mevrouw S. Borsboom
Burgerinitiatief Megastallen nee	mevrouw J. van Eert
BMF	de heer G. Verstegen
Bureau Gezondheid, Milieu & Veiligheid	
GGD'en Brabant/Zeeland	de heer H. Jans